

Besedne zaveze v slovenskem folklornem sistemu: semiotični oris žanrskega okvira

— Rok Mrvič —

V razpravi je na podlagi izbora arhivskih virov, objavljenih študij in podatkov terenskih raziskav obravnavan folklorni žanrski okvir, ki služi podrobnemu opisu kulturno-jezikovne prakse besednih zavez v slovenskem folklornem sistemu. Oblikovanje nastajajočega žanrskega modela za potrebe interpretacije arhivskega gradiva ter natančnejšega in poglobljenega razumevanja sodobnega terenskega gradiva je predstavljeno na primeru treh skupin gradiva – prvo skupino sestavljajo primeri pravnih prisežnih obrazcev iz sredine 18. stoletja, drugo skupino tvorijo folklorni obrazci kletev in zavez s konca 19. stoletja, tretjo skupino pa raznoliki sodobni kratki folklorni obrazci, zbrani v 21. stoletju. Gradivo vsake od treh skupin je mogoče v veliki meri opredeliti s skupnimi semantično-pragmatičnimi kategorijami splošnega semiotičnega modela besednih zavez, ki odpira nove perspektive in izhodišča za nadaljnje folkloristične raziskave. Teksti besednih zavez v slovenščini doslej niso bili sistematično obravnavani, kljub temu da so močno prisotni v slovenskem folklornem gradivu, v katerem izkazujejo dolg obstoj ter raznoliko funkcionalnost.

KLJUČNE BESEDE: folklor, ustno izročilo, sistem folklornih žanrov, besedne zaveze, modeliranje

The article addresses the folkloristic genre framework, serving a detailed description of the cultural-linguistic practice of verbal bonds in the Slovenian folklore system, based on the selection of archival sources, published studies, and field research data. The formation of a genre model for the purpose of interpreting archival material and achieving a more precise and in-depth understanding of contemporary fieldwork material is presented through three groups of materials. The first group consists of examples of legal oath forms from the mid-18th century, the second group comprises short folklore forms of curses and verbal bonds from the late 19th century, and the third group consists of various contemporary short folklore forms collected in the 21st century. Each group of materials can be defined by common semantic-pragmatic categories of a general semiotic model of verbal bonds, opening new perspectives and starting points for further folkloristic examination of this short folklore genre. Texts and cases of verbal bonds in Slovenian have not been systematically addressed so far, despite their strong presence in Slovenian folklore material, demonstrating long continuity and diverse functionality.

KEYWORDS: folklore, oral tradition, folklore genres system, verbal bonds, modelling

UVOD¹

Zaveza govorcem slovenščine v okviru vsakdanjega (besednega) sporazumevanja (Jakobson 1989: 153; Bauman 2004) največkrat pomeni neke vrste *obljubo*, tj. jezikovno sredstvo, ki jim omogoča, da naslovniku ponudijo zagotovilo o svojem preteklem, trenutnem in prihodnjem ravnanju ali vedenju. V sodobnosti se zaveze pogosto uresničujejo tudi s pomočjo pisnih tekstov, med katerimi v raznolikih pravno-ekonomskih kontekstih razločujemo med *dogovori*, *pogodbami*, *soglasji*, *sporazumi* idr. Vsem zavezam je skupno, da postanejo z uresničitvijo za posameznika v odnosu do druge strani bolj ali manj zavezujoče, kar lahko prinese določene posledice. Izvorno pisni teksti nas v nadaljevanju ne bodo podrobneje zanimali, saj bomo v središče obravnave postavili tekste, ki se v splošni rabi uresničujejo zlasti govorno, čeprav je vsem skupno, da so bili iz nekega razloga zapisani, in sicer a) med pripravo sodnih zapisnikov sredi 18. stoletja, b) med zbiranjem narodopisnega gradiva konec 19. stoletja in c) med pripravo frazeološkega seznama ter opravljanjem etnografskega dela v letih 2005, 2022 in 2023. Vse tri skupine gradiva, ki bodo predstavljene v jedru razprave, smo pripravili z ozirom na potencialno produkcijo intertekstualnih povezav (Bauman 2004: 2), zlasti znotraj folklornega sistema – v primeru pravnih obrazcev podložniških priseg pa se, gledano diahrono, povezave med historičnim in sodobnim gradivom vzpostavljajo tudi medsystemsko, npr. na relaciji med pravnim in folklornim sistemom.² Intertekstualnost pri tem obravnavamo zlasti na ravni žanrskega okvira, zaradi česar si jo lahko predstavljamo kot nekakšen skupek usmerjevalnih načel, vodil, ki usmerjajo procese tvorjenja in sprejemanja tekstov. Iz žanrskega okvira lahko razberemo podatke o minulih okoliščinah rabe tekstov (prostor in čas izvajanja teksta, število govorcev in njihova medsebojna razmerja, prisotnost morebitnih materialnih pripomočkov itd.), saj žanr presega lokalna govorna dejanja (Bauman 2004: 5) oz. lokalne folklorne dogodke. Ob spremljanju vzorcev in razmerij med (ne)ponavljajočimi se znaki lahko torej raziskovalci sistematično opišemo lastnosti nekega žanra (prim. Frog 2016), ki so, enako kot sami teksti ali sporazumevalne vloge med govorcami, neposredno vezane na predhodne in nadaljnje tekste (Bauman 2004: 6; Bahtin 1986). V nadaljevanju vse tekste obravnavamo v okviru slovenskega folklornega sistema in preteklih obravnjav najkrajših ustaljenih jezikovnih zgradb, ki jih v slovenski slovstveni folkloristiki imenujemo (kratki) folklorni obrazci (Stanonik 2001; Babič 2015), a preden se posvetimo obravnavi konkretnih primerov, velja tekste zavez kot splošni predmet obravnave opredeliti nekoliko podrobneje.

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088). Sofinanciranje je omogočila Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² V razpravi vseskozi dopuščamo možnost heterogenega značaja tekstov, kar pomeni, da vprašanje o pisno-govorni podobi v obravnavanem gradivu mestoma ne more biti nedvoumno razrešeno. To dvojnost lahko ponazorimo s pravnimi obrazci podložniških priseg, saj so bili ti obrazci lahko zapisani in šele nato govorno izvedeni v konkretnih okoliščinah pravnega procesa – ko so jih pričevalci izrekli, so bili lahko znova zapisani v sodne zapisnike (gl. Ribnikar 1976: 30–31). Ribnikar ni dvomil, da so bile vse zapisane prisege dejansko izrečene (1976: 36).

Najprej se soočamo z vprašanjem, katero žanrsko oznako uporabljati kot krovno poimenovanje za tekste, s katerimi govorce podamo svoje zagotovilo, da bo oznaka vključevala ustaljenost elementov na ravni teksta, teksture in konteksta (Dundes 1980: 23; Stanonik 2001: 117, 257, 293; prim. Babič 2015: 14–15). Gre za ključno vprašanje poimenovanja žanra kratkih folklornih obrazcev, saj so v zavesti govorcev slovenščine ti teksti oblikovani in poimenovani z emskimi kategorijami, ki označujejo na sintaktični, semantični in pragmatični (Grzybek 2014) ravni ne povsem prekrivne pojme. Med take kategorije prištevamo poimenovanja *(za)obljuba*, *(za)prisega*, *beseda*, *zakletev*, *zaveza*, *zveza*, *rota*, *(za)rotitev* in mnoga druga narečna ali priložnostna poimenovanja, ki jih govorcev v enakih oz. primerljivih kontekstih medsebojno nemalokrat zamenjujejo. Razprava ne obravnava splošnega filozofsko-jezikoslovnega »problema obljubljanja« (gl. Žagar 2018: 23–33),³ a pri poimenovalni dilemi velja izpostaviti terminologijo pragmatičnega jezikoslovja, po kateri se teksti, označeni z naštetimi poimenovanji, uvrščajo h *komisivom*, tj. k tipu govornih dejanj, s katerimi se govorec v večji ali manjši meri »zaveže k določenemu ravnanju v prihodnosti« (Searle 1979: 8–9, 14; prim. z obljubami kot performativi v Austin 1962: 32). Termina komisiv v folkloristično obravnavo nismo prenesli zaradi njegovega vsebinskega obsega, ki sega onkraj zavez, kot jih bomo opredelili v folklorističnem kontekstu – po sodobnih klasifikacijah se namreč med komisive uvrščajo tudi ponudbe, grožnje, zavrnitve in drugi tipi izjav. Posamezne pragmatično-jezikoslovne raziskave komisivov so znatno pripomogle k boljšemu razumevanju zavez v okviru folklornega sistema. Po zgledu razprave jezikoslovca Vladimirja I. Karasika lahko komisive razdelimo glede na kontekst rabe po binarnih opozicijah na: a) *vsakdanje* in *ritualne*, b) *osebne* in *institucionalne*, c) *posledične* in *brezposledične* ter d) *izvedljive* in *neizvedljive*. Karasik kot najbolj nezaznamovano oz. »nevtralno« kategorijo komisivnih izjav opredeli izjave, ki so vsakdanje, osebne, nejamstvene in izvedljive (Karasik 2016: 59) – s tem avtor opredeli predstavo o neke vrste prototipski obljubi v ruskem jeziku. Take zaveze oz. komisive naj bi torej govorcev sklepali v neformalnem vsakdanjem sporazumevanju z ostalimi pripadniki jezikovne skupnosti, pri čemer ne navedejo posledice/kazni za morebitno neizpolnitev obljubljenega, obenem pa se govorec zaveže k dejanju, ki med obema govorcema velja za izvedljivo oz. uresničljivo. Dodati velja, da nam kljub številnim tovrstnim možnostim za podrobno kategorizacijo sodobnega in historičnega jezikovnega gradiva, ki jih je mogoče prenesti v okvir folklornega žanra, še vedno manjka krovno poimenovanje.

V razpravi smo se odločili uporabiti priložnostno poimenovanje *zaveza*, ki nam kot krovni delovni termin pomeni a) skupek jezikovnih⁴ in nejezikovnih⁵ sredstev, uporabljenih za sklenitev zaveze med vsaj dvema govorcema ter obenem b) s temi izraznimi sredstvi opravljeno dejanje, tj. s kulturnim znakom ustvarjeno družbeno razmerje, ki določa

³ Jezikoslovni problem obljube in obljubljanja je na slovenskem gradivu kot prvi v slovenskem in mednarodnem merilu izpostavil slovenski jezikoslovec Stanislav Škrabec, čigar delo sta podrobno ovrednotila Matejka Grgič in Igor Ž. Žagar (Grgič, Žagar 2004).

⁴ Npr. *bog me, dam roko v ogenj, naj me hudič vzame* itd.

⁵ Npr. dvignjena desnica z iztegnjenim palcem, kazalcem in sredincem; desnica, položena na srce; razprta desnica, dvignjena v višino glave itd.

nadaljnje odnose med govorcema. Obrazci zavez se v trenutku izrekanja ne nanašajo le na naslovnika⁶ in neko skupno priznano avtoriteto oz. izvršno silo,⁷ temveč se v vsakem tekstu ali vsaj kontekstu kaže tudi določena mera anticipacije nadaljnje interakcije na več ravneh – denimo kot neposredno soočenje izjavljalca z neugodnimi posledicami neizpolnjene zaveze, za katere je izjavljalec vedel, še preden je do njih prišlo.

V slovenski etnologiji in folkloristiki so bile zaveze v največji meri obravnavane kot prisega v kontekstu običajnega prava in z njim povezanih pravnih šeg (SEL 2004: 371, 462), torej pretežno kot pomemben predmet preučevanja pravnih zgodovinarjev (npr. Dolenc 1941; Vilfan 1996). V *Slovenskem etnološkem leksikonu* (SEL) je prisega opredeljena kot »slovesna izjava o kakem dejstvu«, ki lahko vključuje dotik kakega svetega predmeta,⁸ s čimer bi »ob neresnični izjavi prisežnika posegla božanstva« (SEL 2004: 476). Tudi v okviru raziskav slovanske folklorne in tradicijskih verovanj je prisega opredeljena kot pravna šega med vsaj dvema osebama v navzočnosti prič, ki se izvede z izrekom prisežnega obrazca in s simbolnimi dejanji (Belova 1999: 512–514). Med raziskovalci z različnih področij velja konsenz, da je žanr zavez historično soroden žanru kletev (gl. Belova 1999: 513; Engelking 2010: 106; Ljung 2011: 1–3; Detelić in Delić 2012: 35), zaradi česar bi lahko pri definiciji zavez izhajali tudi iz kletev in zaveze opredelili kot »pogojne samokletve«, torej kletve, katerih posledice si izjavljalec pogojuje sam (podobno jih opredeli Engelking 2010: 108).⁹ Ustaljena (konvencionalizirana) žanrska določila besednih zavez velevajo, da mora govorec pri uresničitvi teksta s svojo ubeseditvijo oz. izvedbo teksta zadostiti pričakovanjem sogovorca, da bo njuna zaveza uspešno sklenjena – šele nato sledi izpolnitev zaveze. Ta in primerljive kratke folklorne

⁶ Besedne zaveze navadno skleneta vsaj dva govorca, zaradi česar lahko folklorne obrazce zavez po Františku Čermáku (2007: 432–433) opredelimo kot intersubjektivne, četudi jih avtor v kontekstu frazeologije loči izključno na število v sporazumevanju soudeleženih govorcev. Njegovo delitev na intersubjektivne in monosubjektivne frazeme (morda je nekoliko ustrežnejše poimenovanje *intrasubjektivni* frazemi) smo prevzeli, vendar s pomembno razliko, in sicer nam monosubjektivni izrazi v kontekstu folkloristične obravnave zaveze pomenijo govoročevo usmeritev izjave k samemu sebi. Tako pojmovanje nam namreč omogoča, da pomembno razširimo žanrsko obzorje, v katerem je mogoče preučevati mehanizme učinkovanja posamičnih tekstov. Za ponazoritev navajamo nekaj tipov monosubjektivnih zavez: postne in gladovne zaveze, zaveze čistosti in vzdržnosti (npr. celibat v verskem kontekstu ali vzdržnost odvisnikov od zasvojljivih substanc), zaveze molčečnosti, najpogostejše med vsemi pa so novoletne zaveze – zaobljube, s katerimi si posameznik določi osebne cilje v bližnji ali daljni prihodnosti na prelomu med starim in novim koledarskim letom. Pri monosubjektivnih zavezah je najbolj vznemirljivo vprašanje ritualizacije postopka, ki privede do posameznikove odločitve za »zavezo s samim seboj«, ter očitne problematike preučevanja govorne ali pisne (ne)uresničitve.

⁷ Prim. s konceptom zunajjezikovne institucije, avtoritete, v odnosu do katere zavzemata poseben položaj tako izjavljalec kot naslovnik izjave (Searle 1979: 18). Searle prav tam problematizira Austinovo opredeljevanje performativov kot vselej pogojenih z zunajjezikovnimi dejavniki, pri čemer Žagar, vsaj v okviru komisivov, konkretno obljub, povzema, da po Austinu določena izjava pomeni zavezo k izvršitvi dejanja ravno zato, ker »obstaja ritual, da v ustreznih okoliščinah izrečemo ustrezno formulo« (Žagar 2018: 31), kar je posledica družbene konvencije, da torej (le) določeni jezikovni izrazi omogočajo sklepanje zavez. Za podrobnejši razmislek o pomenu in vlogi zunajjezikovne konvencije v kontekstu Austinove teorije performativa gl. Žagar 2018: 30–32.

⁸ Gl. etimologijo besede *prisega* v Snój 2015 in pomen praslavanskega glagola **prisęti* 'iztegniti roko, dotakniti se'.

⁹ Sorodnost lahko mdr. sistemsko dokazujemo s podatki o rabi apotropijskih sredstev, ki so jih ljudje sočasno uporabljali za odvrčanje posledic krivoprisežništva (npr. držanje fige v žepu med priseganjem, gl. Dolenc 1941; Vilfan 1996) in posledic kletev (npr. kazanje fige za odvrčanje zlega pogleda, gl. Levkieskaja 2004a; prim. z možnimi magijskimi načini škodovanja v Mencej 2007).

žanre torej opredeljuje diskurzivna raba (Nežmah 1997: 15), ki jo lahko v folkloristiki opišemo s t. i. metasignali – jezikovnimi in nejezikovnimi sredstvi, iz katerih je mogoče razbrati glavne značilnosti izvajanja nekega teksta, kot so se uveljavile v določeni skupnosti, zaradi česar je tekst preprosteje žanrsko opredeliti (Bauman 2012: 100–101).

Žanru besednih zavez je enako kot žanru kletve mogoče določiti izvorno tesno povezanost z verovanjskim sistemom določene skupnosti, ki je žanru dajal legitimiteto in mu omogočal polno funkcionalnost (prim. s prav tako sorodnim žanrom zagovorov v Dapit 2001: 142 in Ivančič Kutin 2018: 207–209). Antropološke in lingvokulturološke raziskave (Engelking 2010 [2000]; Ljung 2011) dokazujejo, da je verovanje kot proces (gl. Mencej 2017: 62–64) odločilni diahroni dejavnik žanrskih sprememb, s katerim je neposredno povezano vprašanje (jezikovnega) tabuja, ki se lahko vzpostavi šele na verovanjski podlagi postavljenih skupnostnih norm, ki nasploh izkazujejo močan vpliv na produkcijo in recepcijo folklornih tekstov v posamični skupnosti (Mencej 2017: 60). Verovanje kot dejavnik, ki vpliva na diahrono oblikovanje žanrskega okvira, lahko ponazorimo na primeru dveh skupin kratkih folklornih obrazcev, med katerimi v laičnem diskurzu načeloma ne razlikujemo – *kletev* in *kletvic*. Magnus Ljung preklinjanje in posledično kletvice opredeli kot 1) uporabo večbesednih izrazov, ki vsebujejo tabuizirane besede, pri čemer so 2) tabuizirane besede uporabljene v prenesenem pomenu; 3) ti večbesedni izrazi imajo ustaljeno skladenjsko in pomensko zgradbo, kar jih uvršča v t. i. formulaični jezik; 4) obenem pa preklinjanje predstavlja emotivni govor, ki (navidezno) odraža govorčeva čustva (Ljung 2011: 4; prim. Jakobson 1989: 154). Četrto definicijsko lastnost obravnavamo kot fakultativno, saj gradivo kaže, da ta za kletvene kontekste ni vselej ustrezna – kletveno dejanje lahko izvede tudi oseba, ki v procesu folklorne komunikacije opravlja zgolj posredniško vlogo in nima neposrednih čustvenih vezi z vpletenimi (gl. Pócs 2004; Dolenc 1999). Temeljni razloček med kletvicami in kletvami izpostavljam predvsem pri drugi definicijski lastnosti, saj tabuizirano besedje v kletvenih obrazcih ni uporabljeno v prenesenem pomenu. Priklic višjih sil, eksplicitna navedba kazni, telesnih in umskih tegob, genitalij, koitusa itd., četudi s katero od ustaljenih prispodob, je vselej ubeseden kot resničen oz. kot z govornim dejanjem uresničljivo dejstvo,¹⁰ ki vzpostavlja neposredno povezavo z verovanjskim sistemom, kar kletve in del zavez uvršča k magijskim folklornim obrazcem. Pri tem ne moremo zanikati geneze žanra kletvic, ki je nastal zaradi postopne izgube referenc kletev na elemente verovanjskega sistema v zavesti skupnosti oz. govorcev (gl. sorodne transformacije folklornih tekstov v Bužeková 2023 po Weber 1948 [1919]), s čimer se je del žanrskega okvira kletev preoblikoval in se na novo vzpostavil v obliki žanrskega okvira kletvic.¹¹ Opozoriti velja, da tega transformacijskega procesa ne smemo opisati s posplošitvijo, da je vsaka kletvica prešla »magijsko fazo« svojega obstoja, temveč moramo na tak proces gledati kot na eno od evlucijskih stopenj žanra, na kateri je lahko tekst z enako zgradbo hkrati kletev in kletvica. Dodaten razločevalni vidik

¹⁰ Enako po Karasiku (2016: 59), kjer se v zadnji od naštetih razločevalnih kategorij komisivi delijo ravno na izvedljive in neizvedljive.

¹¹ Povedno je tudi samo poimenovanje tega folklornega žanra s pomanjševalnim priponskim obrazilom *-ica*, torej *kletvica* kot 'mala kletev'.

med kletvijo in kletvico lahko izpostavimo z ozirom na funkcije jezika po Jakobsonovem modelu besednega sporazumevanja. V skladu z njegovim modelom bi kot dominantno funkcijo kletvic označili emotivno funkcijo, ki izhaja iz izjavljalca, kletvam pa je dominantna konativna funkcija, ki je usmerjena k naslovníku (Jakobson 1989: 154–156). V sodobnem vsakdanjem sporazumevanju kletvice pogosto rabimo tudi kot mašila (Nežmah 1997; Zuljan Kumar 2005, 2007; Ivančič Kutin 2011: 43–46; Babič 2015), torej so v teh primerih kletvice usmerjene v stik med govorcema in njegovo ohranjanje, kar označuje fatično funkcijo (Jakobson 1989: 156); sicer pa so funkcijsko zelo raznovrstne (gl. Ljung 2011: 24–35). Sklepanje zavez predstavlja kompleksnejši pojav, kot je mogoče sklepati na podlagi posamičnih sintaktičnih in semantičnih sprememb.¹² Upoštevati moramo tudi implicitno ali eksplicitno navedbo potencialne »žrtve«, tj. izjavljalčevo pripravljenost na kazen – pogojno kazensko breme, ki ga na simbolni ravni predstavlja poseben znak, katerega označenec morda ni nujno ohranjen v kulturnem spominu.¹³

Kam pa lahko glede na besedne zaveze ter kletve in kletvice umestimo psovke? V zvezi s tem velja izpostaviti delokutive oz. delokutivne glagole – semantično kategorijo, ki jo je v svoji obravnavi slovenskih kletvic in psovok uporabil Bernard Nežmah (1997: 7–19) po Émilu Benvenistu (1966: 301). Delokutivni glagoli so izpeljani iz lokucij (izjav), ki jih označujejo, npr. *psovati* pomeni reči »pes!«, pri čemer je po Nežmahovi interpretaciji v rabi dominantna izjava povzročila nastanek delokutivnega glagola, ta pa je začel označevati tudi ostale sorodne izjave; na podlagi zgornjega primera torej *psovati* ne pomeni zgolj reči (komu, da je) *pes*, temveč uporabiti žaljivke nasploh: *osel, bedak, prasica* itd. Benveniste pojasnjuje, da: »[d]elokutivni glagoli nastajajo pod pritiskom leksikalne nuje, povezane s tem, kako pogosti in pomembni so pomensko polni obrazci v nekaterih tipih kultur« (1988 [1966]: 301). V kontekstu razprave o zvezah lahko navedemo dva delokutiva: *zabogmati*, ki ga navaja tudi Nežmah (1997: 16) in pomeni 'reči »bog me«', ter *pridušati*, ki pomeni 'reči »pri (moji) duši«' in ima dva redkejša sinonima: *priduševati se* ter *primojdušati se*. Ti primeri nam potrjujejo, da se je tudi med govorce v določenih obdobjih pojavila leksikalna nuja, kot jo navaja Benveniste, na podlagi česar sklepamo, da je žanr v vrednotenju govorcev zasedal pomembno mesto v njihovih (folklornih) repertoarjih. Zanimivo je, da vsi naštetih delokutivi danes učinkujejo arhaično, medtem ko mlajših sinonimov ni v rabi. Opažamo, da jezikoslovje sodobne psovke in kletvice v sinhroni perspektivi velikokrat ločuje na podlagi besednovrstnega merila, ki ga je v razpravah o psovkah marsikdaj razbrati le posredno, in sicer tako, da jedro psovalnih besednih zvez tvori *samostalnik*, jedro kletvičnih besednih zvez pa *glagol* (gl. npr. Nežmah 1997; Zuljan Kumar 2005, 2007). Skladno s predstavami tradicijskih verovanj moramo izpostaviti razloček med dvema tipoma izjav: »Ti si kot pes!« ter »Ti si pes!«. Poseben podtip kletev namreč tvorijo magijski folklorni obrazci, ki po prepričanju na naslovníku

¹² Npr. sprememba osebne zaimka v zgradbi obrazca iz 2. v 1. osebo, npr. *vrag te vzemi* → *vrag me vzemi* itd.

¹³ S tem ciljamo na starejše verovnjaške in pravne kontekste, ki so se vpisali v zgradbo folklornih obrazcev. Nazoren primer je sklepanje zaveze z obrazcem *dam roko/glavo stran*, ki se v zavesti sodobnega govorca ne povezuje (več) s kaznijo za krivo prisego iz 16. stoletja, ki je pomenila odsek prisežne roke ali prstov (gl. Kambič in Budna Kodrič 2004: fol. 3v).

povzročajo telesno metamorfozo, česar ne smemo enačiti z nemagijskimi primerami, izrečenimi z namenom ponižati in razžaliti posameznika; v sodobnih psovkah, ki imajo v rabi zabrisano povezavo s starejšim verovanjskim vrednotenjskim sistemom se torej metamorfoza izvaja s prisposodobno na simbolni ravni (prim. Danišová 2018: 18; Nežmah 1997; Babič 2015), kar pomeni, da bi diahrono tudi izvor elementov žanrskega okvira psovka lahko povezali z žanrom kletev. Zakleto stanje v pripovednem izročilu zelo pogosto pomeni metamorfozo človeka v telesno obliko živali (zoomorfizem), kar navadno odraža grešnikovo prestajanje kazni za storjene grehe in prestopke (Kropej 1995: 136), s katerimi je prekršil temeljne religijske ali etične norme svoje skupnosti.

SEMIOTIČNI ORIS ŽANRSKEGA OKVIRA

V luči uvodoma predstavljenih temeljnih opredelitev žanra zaveze v folkloristiki nas bo med razvrščanjem gradiva in pripravo modelov zanimala zlasti funkcionalna razširitev žanra kletve in njegova medsebojna odvisnost z žanrom zaveze, do katere je v različnih okoliščinah prišlo na slovenskem jezikovnem območju. Zaradi tega smo pri pripravi gradiva drugega in tretjega modela upoštevali tudi kletvene (in kletvične) tekste, kakor so bili navedeni v obravnavanih virih. Upošteva je dejavnike preoblikovanja folklornih repertoarjev, ki so v času pospešene modernizacije in družbenih sprememb 19. in 20. stoletja spremenili medžanrska razmerja v folklornem sistemu, velja pripomniti, da v historični perspektivi, ki jo sinhrono predstavlja gradivo vsakega od modelov, razpolagamo z izrazito omejenimi podatki o kontekstu, zato napovedujemo zadržane sprotne ugotovitve, pri čemer poglobljena analiza ni namen te razprave.

Namen razprave je osvetliti žanrske drobce zgodovine žanra zavez in dopolniti mozaik raziskav najkrajših žanrov slovenskega folklornega sistema, ki so dandanes ne le premalo raziskani, temveč ostajajo v določenem obsegu neprepoznani, kar se odraža v maloštevilnosti interpretativnih raziskav najkrajših tekstov folklornega sporazumevanja. Pri tem se postavlja pomembno vprašanje: Kako obravnavati prakso sklepanja zavez, ki se je evolucijsko spreminjala od folklorne magijske prakse do institucionalne (ne nujno magijske!) prakse, pri kateri je kategorija »avtoritete/izvršne sile/kaznovalca« postopoma dobila zaledje v pravnem sistemu in sodnih institucijah? Glede na uvodne folkloristične opredelitve predmeta raziskave bomo v nadaljevanju sledili semiotičnemu pristopu, kot ga je pod vplivom semiotike Charlesa W. Morrisa (1938) in paremiološko-folklorističnih raziskav Grigorija L. Permjakova (1970) razvil Peter Grzybek (2014) za analize paremiološkega in (slovstveno)folklornega gradiva. Upoštevali bomo temeljno semiotično uresničevanje folklornih tekstov na treh ravneh, in sicer 1) na sintaktični ravni, ki opisuje formalna razmerja med posameznimi znaki (teksti), 2) na semantični ravni, ki opisuje razmerja znakov (tekstov) s predmetnostjo, na katero se znaki nanašajo, 3) in na pragmatični ravni, ki opisuje razmerja med znaki (teksti) in govornici (Grzybek 2014: 70–74). V luči vseh treh ravni bomo tekste zavez povzemačno predstavili kot modele, pri čemer se bomo v nadaljevanju osredinili zlasti na sestavine v zgradbi obrazcev, v katerih bomo pozorni na zunajjezikovne reference, kot so npr. vloge živih in neživih udeležencev v

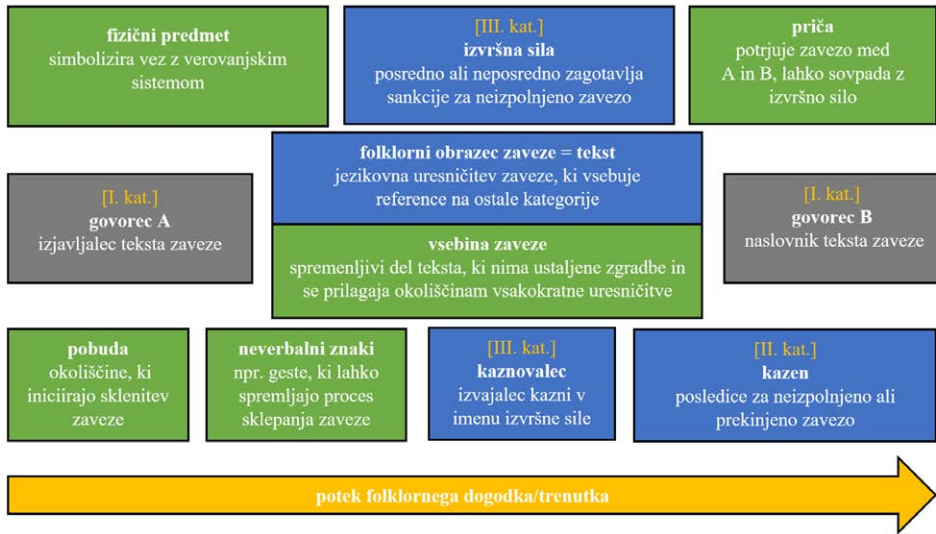
folklorni komunikaciji, ter na sestavine obrazcev, ki vzpostavljajo za žanr specifične semantične kategorije. Model kot abstrakcija konkretnih uresničitev folklornih obrazcev služi izključno znanstveni obravnavi, s katero želimo vzpostaviti primerjalno relacijo med posameznimi teksti in skupinami tekstov. Ta pristop je združljiv s folklorističnimi pristopi, ki folklorne dogodke preučujejo s pomočjo členitve na ravni teksta, teksture in konteksta (prim. Dundes 1980; Stanonik 2001: 117, 257, 293; Ivančič Kutin 2011: 17; 2015; Babič 2015: 12–16).

Kriteriju za uvrščanje gradiva v gradivsko osnovo posameznega modela, ki je predstavljen v poenostavljeni obliki oštevilčenih seznamov, velja pripisati, da smo izpustili primere izjav, ki so priložnostne in ubesedene tako, da v njih govorci navajajo zgolj konkretne razmere, ne da bi pri tem uporabili eno od ustaljenih zgradb obrazcev folklornega sistema. Take izjave lahko kljub odsotnosti folklornega obrazca vsebujejo navedbo morebitne posledice in nasploh učinkujejo enako, kot bi učinkovala zgradba s folklornim obrazcem zaveze, prim. npr. neustrezní primer 1 z ustreznim primerom 2:

1. **Resno** [npr. tudi *prisežem*], *če ne bo rezultatov [razpisa] po dveh tednih, se grem takoj odjaviti, pa naj bo, kar hoče.*
2. **Boga mi**, *če ne bo rezultatov [razpisa] po dveh tednih, se grem takoj odjaviti, pa naj bo, kar hoče.*

Izjava (1) je resda komisiv kot izjava (2), a nas izjava (1) zaradi odsotnosti ustaljenih povezav z elementi folklornega sistema v okviru te razprave ne zanima. Izjava (1) ne bi zadostila postavljenemu merilu tudi, če bi »Resno« nadomestili z glagolom, ki označuje določeni tip besednega zavezovanja, npr. *priseči* ali *obljubiti*. Tovrstni primeri so kljub temu zanimivi v sopostavitvi z zgradbami, ki vsebujejo folklorne obrazce, z njimi pa so tudi nemalokrat zamenljivi, kar lahko vidimo v primerjavi skorajda popolne zgradbene prekrivnosti izjave (1) in (2). Pripomnimo, da v primeru magijskega folklornega obrazca zamenjava ne bi bila mogoča, saj bi bil učinek govorne uresnitve teksta zaradi razlik na semantični in pragmatični ravni povsem drugačen. Kot bomo videli v nadaljevanju, se ta kriterij nanaša zlasti na sodobnejše gradivo tretjega modela.

Zbrano in pregledano gradivo smo med oblikovanjem modelov strnili glede na semantično-pragmatične kategorije, kot se odražajo v jezikovnih uresnitvah tekstov zavez, ki smo jih izluščili iz dostopne pravnozgodovinske literature. Kljub razširjeni obliki osnovnega modela sklepanja besednih zavez, ki ga vidimo na spodnjem prikazu (Slika 1), bomo gradivo razvrstili v tri temeljne kategorije. Te se v doslej analiziranih zavezah pojavljajo najpogosteje in so v spodnji shemi obarvane modro – gre za kategorije: I. usmeritve kazni v izjavjalca (A) ali naslovnika (B), II. opredelitve vsebine kazni ter III. izvršne sile ali kaznovalca – dveh vlog v sporazumevalnem/folklornem procesu, ki smo ju za namen razprave združili v skupno kategorijo. Zelene kategorije so tiste, o katerih nimamo dovolj sistematično zbranih podatkov ali pa smo jih zaradi obsega razprave morali izpustiti – najočitnejši in najmanj obvladljivi del med zelenimi kategorijami tako predstavlja vsebina posamične zaveze, ki je vsakokrat drugačna in v številnih virih, iz katerih smo črpali gradivo, povsem nedosegljiva. Zaradi raznolikega gradiva v drugem in tretjem modelu, ki vsebuje tudi kletve in kletvice, je ključnega pomena zlasti kategorija usmeritve kazni, ki služi kot glavni kriterij za ločitev med potencialnimi teksti zavez in

Slika 1: Shematični prikaz temeljnih semantično-pragmatičnih kategorij, kot so izpričane v obravnavanih tekstih zavez.

teksti, ki sodijo v žanrski okvir kletev in kletvic. Tekste zavez, ki so torej usmerjeni proti izjavljalcu/izvajalcu, iz previdnosti označujemo za »potencialne«, saj je opremljenost gradiva s kontekstualnimi podatki pomanjkljiva oz. nesorazmerna, zaradi česar je otežena podrobna opredelitev učinkovanja teksta v konkretnih okoliščinah izvedbe in posledično njegova osrednja funkcija. Brez dvoma lahko o tekstih (resda institucionalnih) zavez v celoti govorimo le v primeru prvega modela, ki vsebuje pravne prisežne obrazce iz 18. stoletja.

I. PRAVNI PRISEŽNI OBRAZCI (18. STOL.)

Tri osrednje kategorije smo najprej preizkusili na delu pravnih prisežnih tekstov iz monografije Petra Ribnikarja *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled* (1976). Gre za urejeno in komentirano zbirko 176 pravnih obrazcev, od katerih smo v model vključili vzorec 70 zaporednih tekstov, ki so v izvorni objavi oštevilčeni od 30 do 100. Uvrstitve pravnih obrazcev¹⁴ v okvir folkloristične razprave o folklornih obrazcih je pomembna za odkrivanje intertekstualnih povezav, ki so se skozi stoletja vzpostavljale v jezikovnih praksah slovensko govorečega prebivalstva. Ribnikar je zgradbo prisežnih tekstov razdelil na štiri dele: 1) navedba zapriseženca, tj. kdo prisega; 2) navedba, komu zapriseženec prisega – navadno sledi ustaljeno zaporedje božjih oseb, ki jim sledijo svetniki in angeli; 3) navedba okoliščin, o katerih priča zapriseženec – gre za jedro prisege, ki ga

¹⁴ *Pravni obrazec* v pravnozgodovinski terminologiji pomeni pisno predlogo, ki zaradi nabora stalnih ali vsaj predvidljivih sestavin služi kot izhodišče za pripravo daljših pravnih tekstov.

ni bilo mogoče vnaprej določiti; 4) rotitev zapriseženca, da je v prisegi govoril resnico (Ribnikar 1976: 32–36). Med različnimi prisegami zbirke sta se konkretnim okoliščinam v največji meri prilagajala prvi in tretji del, v drugem in četrtem delu pa so se ustalile sestavine, ki nas najbolj zanimajo. Za razliko od krajših tekstov drugega in tretjega modela, ki jih zaradi kratkega obsega v nadaljevanju navajamo v celoti, bomo na tem mestu ilustrativno navedli le eno podložniško prisego v izvirnem prepisu iz Ribnikarjeve objave (1976: 67) z dodano poknjženo različico:

(84)

Jest Anshe Potoschnig Perschesem Pruti Bogu ozhetu Sinu in Suetimo Duho, eno pravo inu Zista Persego, da iest, inu moja Dersina is nasche greske gmaine ta Zait tega Sedaniga gaspoda Thomana nobene Lejsnike nijsem Posekau, inu tude nobene nijsem Sajsse Pojsekat Pustou, toku guisno koker mene Bug, inu ta Zista Bres Usiga Madesha Spozeta Diviza Mate Maria, inu use Bosie Suetnike na Moja Possledno Vuro Pomagat ozhe. Amen.

[Jaz, Anže Potočnik, prisežem proti Bogu Očetu, Sinu in Svetemu duhu eno pravo in čisto prisego, da jaz in moja družina iz naše grajske gmajne ta cajt tega sedanjega gospoda Tomana nobene lesnike nisem posekal in tudi nobene nisem zase posekati pustil, tako gvišno kakor meni Bog in ta čista, brez vsega madeža spočeta Devica mati Marija in vsi božji svetniki na mojo poslednjo uro pomagati hoče[jo]. Amen.]

I. kategorija: usmeritev kazni

Kategorija daje odgovor na vprašanje, koga doletijo posledice, navedene v izjavi. V pravnih prisežnih obrazcih prvega modela so vsi teksti usmerjeni v tistega, ki prisego izreka, saj gre za visoko formalizirani pravni žanr in je funkcija teksta v kontekstu sodnih procesov nedvoumna.

II. kategorija: opredelitev kazni

Kategorija odgovarja na vprašanje, kako je v tekstu opredeljena posledica, ki se obeta izjavljalcu ali naslovniku glede na usmeritev I. kategorije:

- a. *nedosegljivost nebes*: duša, na večne čase ločena od nebeškega kraljestva (50);
- b. *prekletstvo*: zavrženo, frdamano bitje (50);
- c. *telesna kazen za časa življenja*: tudi na tem svetu mene (pričo) štrafaj (77, 79, 81).

Verodostojnost izrečenega so govorci namesto z obetom potencialne kazni opredelili s pomočjo primerjave z obetom božje pomoči v zadnjih urah človekovega telesnega (zemeljskega) življenja; ubeseditve torej v veliki večini sledijo vzorcu »tako gotovo (*gvišno*), kot je gotova božja pomoč v času, ko se bo moja duša ločila od telesa«; gl. 30–49, 51–80, 82–100). Da je dodatek obeta pogube oz. prekletstva v pravnih obrazcih redek, Ribnikar primerjalno potrjuje na podlagi gradiva celotne zbirke, saj ju prepozna le pri dveh zapisovalcih: »Sklicevanje zapriseženecv na kazen pogubljenja, če ne govori[jo] resnice, sta v prisegi zapisala le Polak in Breznik« (1976: 39).

III. kategorija: izvršna sila/kaznovalec

Kategorija odgovarja na vprašanje, kdo ali kaj izvrši kazen kot neposredni ali posredni kaznovalec, tj. avtoriteta, zmožna uresničitve sankcij, če so te upravičene. Ker so v mnogih tekstih uporabljeni izpusti (*etc.*), na mestih, kjer so vloge kaznovalca samoumevne, zgledeov nismo opremili s številčnimi vrednostmi:

- a. *nadnaravno bitje*: angeli, Sveti duh, Bog Oče, [Bog] Sin, Devica Marija;
- b. *svetnik*: vsi svetniki (brez konkretnih poimenovanj svetnikov).

Zaradi izrazitega ponavljanja sestavin v drugem in četrtem delu zgradbe priseg in le manjših odstopov, je mogoče model pravnih prisežnih obrazcev na podlagi pregledanih 70 tekstov posplošeno ubesediti kot:

Jaz [ime] prisežem proti/k/v/(brez predloga) Bogu [Očetu], Sinu in Svetemu duhu, da je [vsebina zaveze] tako gotovo, kot je gotova božja pomoč v času, ko se bo moja duša ločila od telesa.

Po jezikovni plati je pomembno vprašanje rabe predlogov v prisežnem gradivu, kar zgornja ubeseditvev nakazuje z variantami med poševnicami. Po pogostosti si jezikovna sredstva pri opredeljevanju orientacije prisege k neki avtoriteti (izvršni sili ali kaznovalcu v III. kategoriji) sledijo tako: *proti* (31-krat), *k* (22-krat), *v* (12-krat) in brez predloga (6-krat). Brez sklica na avtoriteto je le en primer. Predlog *pri* v zgradbi učinkuje kot dodatna podkrepitev in zato nekakšna (neobvezna) podaljšava oz. razširitev¹⁵ – naveden je v drugem delu desetih obrazcev (89–91, 94–100), in sicer vsakič v zvezah »pri mojem/svojem životu«. Odsotnost rabe predloga *na* je mogoče pripisati dejstvu, da so prisežniki prisege v obravnavanem obdobju izvajali skoraj izključno tudi z neverbalnimi znaki, najpogosteje s tremi dvignjenimi prsti desne roke, ki je bila t. i. *čista* ali *prisežna roka*, ter z levo roko na svetem (prav tako simbolno čistem) predmetu, skozi katerega se je prisežnik skliceval na avtoriteto Boga (gl. tudi Orel 2009: 15, 20). To bi pomenilo podvojitev označevalca v ubeseditvi teksta in v spremljajoči kretnji. Pomen izbire predlogov za orientacijo razmerij znotraj modela zaveze se med drugim odraža tudi v mlajši frazeologizaciji zveze *prisegati na X*, pri čemer X predstavlja nekaj, kar izjavljalec vrednoti kot pomembno: *prisegati na redno jutranjo telovadbo, prisegati na ekološko pridelano hrano* ipd.

Pravni prisežni obrazci so edina besedila, v katerih je izjavljalec tudi opredelil in s prilastkom vrednotil svojo prisego; najpogosteje so jim prisežniki pripisovali attribute: *prava, resnična, verna, čista, izrecna* (slednja le enkrat v tekstu št. 55). Edini primerljivi obrazec v sodobnem gradivu so t. i. »častne besede«. Te so vsakokrat eksplicitno označene kot *častne* v kontekstu skupnosti, ki jih podrobneje opredeljuje in uveljavlja (pionirji, skavti, taborniki itd., gl. Kvartič 2023: 131, 143, 145, 246, 264).

¹⁵ Zagovarjamo stališče, da je koncept podaljšave oz. razširitve, kadar se pomen izhodiščnega teksta ne spremeni, in dopolnitve, kadar se pomen izhodiščnega teksta spremeni, mogoče uporabiti tudi pri obravnavah žanra priseg in besednih zavez nasploh. Po Permjakovu (1970) je uporabnost konceptov razširitve in dopolnitve za sodobno paremiologijo na slovenskem gradivu utemeljil Matej Metec (2022).

II. FOLKLORNI OBRAZCI KLETEV IN ZAVEZ (19. STOL.)

Drugi model smo oblikovali na podlagi starejših kratkih folklornih obrazcev iz zbirke narodopisnega gradiva Karla Štreklja,¹⁶ ki jih Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU hrani v svojem arhivu, javno dostopni pa so v obliki skeniranih rokopisov na spletni strani Digitalne knjižnice Slovenije (dLib) pod naslovom Rokopisna zapuščina Karla Štreklja. Teksti so v nadaljevanju izpisani po vrsti, kakor so jih Štrekljevi dopisniki uvrstili na seznam, njihovo številčenje z izvornih dokumentov pa zaradi preglednosti na spodnjem seznamu ni upoštevano. Gre za gradivo, ki je v naslovih rokopisov vsebovalo indice, da vsebuje kletvam sorodno gradivo (npr. naslova »Kletvine« ali »Kletve, rotiva, rotve«), in zelo verjetno je, da je obrazcev, ki ustrezajo merilom modela, v celotnem arhivu še več, saj so lahko vključeni med reke, pregovore in druge paremiološke žanre, tudi t. i. vraže (prim. Mencej 2017: 56–57), ali pa so vključeni v daljše pripovedno gradivo. Številne rokopisne strani ne vsebujejo drugih metapodatkov, zato gradivo okvirno datiramo v drugo polovico 19. stoletja.

1. *Sem žiher pes, da ni res.* (ŠZ 6/189: 3)
2. *Napravim rajši takoj harikiri, kakor da bi tebi kaj povedal.* (ŠZ 6/189: 3)
3. *S tega mesta de se ne ganem, če ni to res!* (ŠZ 6/208: 2)
4. *Černe mravlje de me snedó, če je takó!* (ŠZ 6/208: 2)
5. *Male miši de me živiga snedó, če je tako!* (ŠZ 6/208: 2)
6. *Takiga de male miši snedó, ko je on!* (ŠZ 6/208: 2)
7. *Če je to res, ták de postanem, ko en ključ!* (ŠZ 6/208: 2)
8. *Čern de bo, ko žuža (?),¹⁷ če ni to rés!* (ŠZ 6/208: 2)
9. *Kúj [...] de me reberna (= smrt) vzame, če je to tako!*¹⁸ (ŠZ 6/208: 2)
10. *Pamet de me mine, če je to laž!* (ŠZ 6/208: 2)
11. *Če sem jaz to govoril, de mi jezik na nebó prisáhne!*¹⁹ (ŠZ 6/208: 2)
12. *Čeljusti de mu riz (= lat: de) pánte pádnejo, kdor je to rekel!* (ŠZ 6/208: 2)
13. *Zemlja de me požrè, če mu odpustím.* (ŠZ 6/208: 2)
14. *Mozgi de se mi posušé, če je to moj otrok!* (ŠZ 6/208: 2–3)

¹⁶ Gradivo navedenih kratkih folklornih žanrov iz Štrekljeve zbirke je v tej obliki in obsegu objavljeno prvič, zato smo ga v primerjavi z gradivom prvega in tretjega modela nekoliko izdatneje opremili s komentarji, ki resda ne zadoščajo za podrobno kontekstualizacijo, olajšajo pa prepoznavo številnih intertekstualnih vezi z drugimi folklornimi enotami, zlasti povedkami, ki jih v prvem in tretjem modelu nismo uspeli prepoznati v tolikšnem obsegu.

¹⁷ Najverjetneje sorodno z razširjenim primerjalnim frazemom *črn kot žužek/hrošč*, a v kontekstu kazni lahko o izvoru in pomenu počnelosti le ugibamo.

¹⁸ *Kuj* ali *kój*, 'takoj', je v izvorniku opremljen z razlago v nemščini in sodi med jezikovne znake, ki v številnih tekstih zavez učinkujejo kot izraziti katalizatorji učinka zaveze. V drugih, tudi mlajših kontekstih med take znake v kontekstu besednih zavez prištevamo še npr. *takoj, ta moment/trenutek, tukaj in zdaj, pri (tej) priči* ipd. O frazeologizirani podkrepitvi z zvezo *pri priči*, ki ji prav tako lahko poiščemo izhodiščno pomensko motivacijo v sodnih procesih, gl. tudi *priča* v Snój 2015 in Pleteršnik 2014 ter podrobneje v pravnozgodovinskem kontekstu v Škrubej 2002: 173–176).

¹⁹ Kazni za krivoprisežništvo so v zgodovini pogosto povezane s telesno kaznijo, ki zadeva jezik kot telesno sredstvo greha (prim. Kambič in Budna Kodrič 2004: fol. 3v); na primeru tega in podobnih obrazcev bi lahko ugotavljali tudi svetopisemski vpliv: »Jezik ti bom prilepil na nebo, da boš onemel in jim ne boš več opominjevalec, kajti uporna hiša so.« (SSP3, Ezk 3:26)

15. *Mozgi de mi posahnejo, če sem jaz oče tega otroka!* (ŠZ 6/208: 3)
16. *Černi orli de ti oči izkljujejo, zapeljivka!* (ŠZ 6/208: 3)
17. *Môra (= Alp)²⁰ de te zaduši!* (ŠZ 6/208: 3)
18. *Roka de mi usáhne, če sem ga jaz udáril!* (ŠZ 6/208: 3)
19. *Noge de mi zastanejo, če sem jaz tam bil!* (ŠZ 6/208: 3)
20. *Z jasniga néba de me stréla ubíje, če besede ne deržim, kar ti obljubim!* (ŠZ 6/208: 3)
21. *Pričo de upredem (= peream),²¹ če ni to res!* (ŠZ 6/208: 3)
22. *To babo de mesec noč in dan úrba!* (ŠZ 6/208: 3)
23. *Tudi se reče: Tebe de Mora urba!* (ŠZ 6/208: 3)
24. *Hudobnež! [a] Sreča ti zaspala! [b] Sreče nikoli ne gledal!* (ŠZ 7/43: 1)
25. *Pojdem rajši živ v grob, kakor da bi to storil.* (ŠZ 7/43: 2)
26. *Da bi te mesec urbal!* (ŠZ 9/152, 5: 5)
27. *Da bi te mora urbala!* (ŠZ 9/152, 5: 5)
28. »Da te tri buteri! Ti butan ti!« je na Štorskem navadna psovka [sic]. Butavka pomenja »assa foetida«, Teufelsdreck. (Že v »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain« sem tega hudega duha omenil in ga priméril iranskemu Daêva Buiti etc.) (ŠZ 9/153, 2: 2)
29. Med Pohorci sem našel psovko [sic] deselj. »Da bi te deselj²² odnesel.« Več nisem mogel o njem zvediti. Štirski Nemci: Du verflückster Daschel. (Štrekelj: cf. bair. Dâse Hexe.) (ŠZ 9/153, 3: 3)
30. *Vrag ti grud pretekâl!* (ŠZ 9/153, 7: 7)
31. *Zdravje ti zâspalo!* (ŠZ 9/153, 7: 7)
32. *Uíma te vzela! !* (ŠZ 9/153, 7: 7)
33. *Kuga te vgnjela!* (ŠZ 9/153, 7: 7)
34. *Naglica te zadela!* (ŠZ 9/153, 7: 7)
35. *S. Petka te potila!* (ŠZ 9/153, 7: 7)
36. *Bog te ubil!* (ŠZ 9/153, 7: 7)

²⁰ Nem. *Alp-* ali *Albtraum*, 'nočna mora'. V nemškem ustnem izročilu so za nočne more najpogosteje kriva škratoma podobna bitja – nem. *Alp* (sg.), *Alpen* (pl.) slovar opredeljuje kot »koboldhaftes, gespenstisches Wesen«, 'škratoma podobna strašljiva bitja'), ki človeka na različne načine mučijo, dušijo in mu ne pustijo spati (Duden 2023). V slovanskem izročilu je vzrok za nočne more pripisan delovanju bitja, imenovanega *mora* ali *mara* (gl. Levkieskaja 2004b: 178–179); enako v slovenskem folklornem sistemu, v katerem ima mora največkrat podobo starke, gl. npr. Matičetov 1968: 225 in podrobno predstavitev predstav o teh bitjih v Kroje 2008: 323).

²¹ Lat. glagol *pereō* s pomenoma 'umreti' in 'izginiti' lahko povezujemo vsaj s telesno smrtjo. Prim. splošno razširjeno prakso ritualnega (besednega) izganjanja v luči slovanskih tradicijskih verovanj (Agapkina, Vinogradova 1999: 392–397) in primerljivo besedno izničevanje v slovenščini in estonščini v Babič, Voolaid 2018, ki se je kot pogost mehanizem ohranilo tudi v sodobnih kletvicah. Ne smemo pa enačiti folklornega konteksta v latinščini kot metafiziku, ki služi za opis pomena, ter v slovanskem oz. slovenskem folklornem kontekstu izpričanega primera, v katerem je glagol *upresti*. Ta vzbuja zanimanje, saj ga izmed dostopnih jezikovnih virov najdemo le v *Slovensko-nemškem slovarju*, v katerem Pleteršnik (2014) navaja nemško razlago 'sich wund spinnen'.

²² Iz istega vira je besedo *deselj* v *Slovensko-nemški slovar* vključil tudi Pleteršnik (2014).

I. kategorija: usmeritev kazni

Kategorija daje odgovor na vprašanje, koga doletijo posledice, navedene v izjavi.²³ Kategorija prisažnika je izražena samo z zaimki in osebnimi glagolskimi oblikami (*me; sem, bom ...*), medtem ko je naslovnik v nekaterih tekstih eksplicitno poimenovan: *baba, hudobnež, butan, zapeljivka* itd.:

- a. *izjavljalec (zaveza)*: 18 primerov (1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 25);
- b. *naslovnik (kletev)*: 18 primerov (6, 12, 16, 17, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36).

II. kategorija: opredelitev kazni

Kategorija odgovarja na vprašanje, kako je v tekstu opredeljena posledica, ki se obeta izjavljalcu ali naslovniku glede na usmeritev I. kategorije:²⁴

- a. *smrt*: požrtje (4, 5, 6, *9, *12), bolezen (33), živi zakop (25, *13), neopredeljena (9, *28, 37), zadušitev (17), udar strele (20), samomor (2);
- b. *bolezen*: odsotnost zdravja (31), kuga (*33), neznana (*30,²⁵ *35);
- c. *izginotje*: neopredeljeno (21), ugrabi višja sila (*28, 29, 32);
- d. *trpljenje*: mesec muči [nosi?] (22, 26), mora muči [tlači] (*17,²⁶ 23, 27),²⁷ vrag muči (30);
- e. *telesna poškodba ali omejitev*: ohromitev telesa (19, 3), neznana (*7), izpah čeljusti (12), zraščanje jezika (11), odmrtje roke (18);
- f. *umska pohaba ali omejitev*:²⁸ sušenje možganov (14, 15), izguba razuma (10);
- g. *preobrazba*: pes (2), neznana (*7, *8);
- h. *nesreča*: izginotje sreče (24a, 24b).²⁹

III. kategorija: izvršna sila/kaznovalec

Kategorija odgovarja na vprašanje, kdo ali kaj izvrši kazen kot neposredni ali posredni kaznovalec, tj. avtoriteta, zmožna uresničitve sankcij, če so te upravičene:

²³ Kriterij razločevanja smo oblikovali zlasti na podlagi glagolskega naklona in redkih kontekstualnih podatkov.

²⁴ Primeri, označeni z *, pomenijo tekste, ki nadredni kategoriji le delno ustrezajo, zato smo jih tja uvrstili pogojno. Večinoma gre za tekste, ki so bili prvotno uvrščeni v eno od ostalih kategorij, a dopuščamo alternativne razvrstitve na podlagi morebitne neustrezne opredelitve njihovih semantičnih prvin.

²⁵ Mogoča je povezava s t. i. kletvami pri materinem mleku, ki so znane v južnoslovanskih izročilih (gl. npr. Detelić in Delić 2012).

²⁶ Dovršnost glagola nakazuje smrtnost mučenja, a po splošnem verovanju v slovenskem jezikovnem prostoru mora sprva dlje časa muči žrtev z dušenjem ali pitjem krvi, ki kratita spanec (gl. Matičetov 1968; SEL 2004: 34; Kroje 2008: 323; Ivančič Kutin, Mrvič in Kroje Telban 2022: 190–191).

²⁷ *Mesec* in *mora* imata sicer neposredno povezavo s povzročanjem nespečnosti, ki se v slovanskih tradicijskih verovanjih sama po sebi pogosto pojavlja kot kazen krivih ljudi, hudodelcev in grešnikov (prim. Vinogradova in Gura 1995: 168–171).

²⁸ Vsi trije teksti v tej podkategoriji so v veliki meri prekrivni, kazen v njih pa se deloma nanaša tudi na telo, ne zgolj na um. O pomenu in izvrih motivacije za kazen, ki kot *brezumje* prizadene umske zmožnosti posameznika, gl. v Agapkina in Belova 2012: 368–371.

²⁹ V primeru, ki je v tem besedilu naveden pod zaporedno številko 24, lahko razpoznamo dva sklenjena teksta, za katera je mogoče domnevati, da sta se uporabljala ločeno, čeprav se po kletveni funkciji povsem prekrivata, saj oba služita za izraz odrekanja sreče v naslovnikovem življenju.

- a. *poosebljeni naravni elementi in sile*:³⁰ zemlja (13),³¹ strela (*20), ujma (32), kuga (33), mesec (22);
- b. *nadnaravno bitje*: bog (36), smrt (8), mora (17, 23), vrag (30), buteri (28), deselj (29);
- c. *žival*:³² mravlje (4), miši (5, 6), črni orli (16);
- d. *svetnik*: sveta Petka (35).³³

III. SODOBNI FOLKLORNI OBRAZCI KLETVIC IN ZAVEZ (21. STOL.)

Kronološko je gradivo tretjega modela, s katerim smo preizkusili tri kategorije, najmlajše in sestavljeno iz dveh delov. Prvi del tvorijo teksti iz priloge »Besedilna realizacija pragmatičnih frazemov«, ki je del monografije *Pragmatična frazeologija* (Jakop 2006: 188–212). V kontekstu jezikoslovnega dela so ti teksti obravnavani kot pragmatični frazemi in opremljeni z zgledi iz besedil:

1. *bes me plentaj* (188)
2. *bes te lopi* (188)
3. *bog mi je priča* (189)
4. *častna beseda* (191)
5. *da bi te grom* (192)
6. *da bi te strela* (192)
7. *da bi te zlodej* (192)
8. *da bi te vrag* (192)
9. *da te bes opali* (192)
10. *kurc te gleda* (197)
11. *naj hudič vzame vse skupaj* (200)

³⁰ Podobno kot v starejši slovenski folkloristični literaturi (npr. Matičetov 1968: 214, 225–226) pri navajanju primerov III. kategorije ločujemo med a) poosebljenimi naravnimi silami ter b) nadnaravnimi bitji. Gre za splošne oznake, ki ne upoštevajo konkretnih kontekstov in prisotnih elementov tradicijskih verovanj, služijo pa enotni in preglednejši klasifikaciji.

³¹ Poleg ustaljenih podob zemlje kot mesta pokopa (*biti pod zemljo, spraviti koga pod zemljo*; Pleteršnik 2014), velja pozornost usmeriti zlasti na frazeme in paremije, v katerih je zemlja personificirana kot dejavni udeleženec v procesu usodne interakcije s človekom, npr.: *zemlja vzame* koga 'umreti' (*Rajnkega Mirkota je spomladi zemlja vzela.*); *bo zemlja ven vzela* (*Tudi če se ne pozdravi, bo pa že zemlja ven vzela.*); *ne biti vreden, da te zemlja nosi* (*Ta nikoli ni bil vreden, da ga zemlja nosi!*); verovajska sodba: *zemlja si vzame, kar je njenega*. Personificirana podoba zemlje je pogosta: *izginil je, kot bi ga zemlja požrla, kot bi se v zemljo udril* (SSKJ2). Zanimivo povezavo med rabo kletvenih obrazcev in zemljo vsebuje frazem *kleti, da se zemlja tresi* (SSKJ2). Zemlja ima v več verovajskih sistemih (tudi slovanskih) neposredno povezavo s človeško minljivostjo kot zadnje počivališče trupla po telesni smrti (Belova, Vinogradova in Toporkov, 1995: 315–321; prim. z *danes človek, jutri črna z[emlja]* v Pleteršnik 2014).

³² Število ima pomembno vlogo v folklornem sistemu. O tem pričajo števila živali v motivih povedk (Kropej Telban 1995, 2015) ali števila pri odštevanju in magijskih folklornih obrazcih, kot so zagovori (Babič 2015: 101, 109) ter navsezadnje v stopnjevanju in evfemizaciji nemagijskih folklornih obrazcev – kletvic (Babič 2015: 42). Zaradi tega smo ohranili slovnično kategorijo števila nespremenjeno.

³³ Sveta Petka, bizantinska krščanska svetnica, puščavnica in spokornica, ki je živela na prelomu iz 10. v 11. stoletje, se v nekaterih južnoslovanskih kontekstih povezuje z Mokoš, slovanskim ženskim božanstvom rodovitnosti. Povezavo omogoča motiv preje (gl. Kropej 2008: 116–117, prim. z Mencej 2013: 45–59).

12. *naj me hudič (vzame) (200)*
13. *naj me koklja brčne (200)*
14. *naj me strela (ubije/zadane/udari/rukne) (200)*
15. *naj me vrag (201)*
16. *naj me vrag/bog pocitra (201)*
17. *naj me vrag vzame (201)*
18. *naj vas bes lopi (201)*
19. *nekam se zaleti (201)*
20. *pejte k vragu (203)*
21. *pejte v kurac (203)*
22. *pejt/pejte v rit (203)*
23. *pejte se srat (203)*
24. *pička (ti) mater[i]jna (203)*
25. *piši me v uho (203)*
26. *pojdi se solit (204)*
27. *pojdi v kurac (204)*
28. *pojdi v pizdo (mater[i]jno) (204)*
29. *prmejdun (205)*
30. *prmejduš (205)*
31. *primojdun (205)*
32. *primojduš (205)*
33. *pri moji duši (205)*
34. *pri moji veri (205)*
35. *roko na srce (205)*
36. *solit se pojdi (206)*
37. *spelji se (206)*
38. *to je moja zadnja beseda (208)*

Poleg navedenih so zanimivi še primeri zgradb tipa *ni vrag (202)*, *ni hudič (202)*, *ni šment (202)*, ki odražajo visoko mero prepričanosti govorca v ubesedeno, ne da bi govorec pri tem impliciral prvoosebno vpletenost kot nosilec morebitnih posledic, kot tisti, ki jamči, zagotavlja. Razmerje teh zgradb s folklornimi obrazci s seznama se pokaže z zamenjavo zveze *ni + bitje*, npr. *Ni vrag, če se ne bo to še kdaj ponovilo : Vrag me vzemi, če se ne bo to še kdaj ponovilo*. Tudi pri tem se kaže razširjanje oz. spreminjanje funkcij, ki jih imajo obrazci besednih zvez v sodobnem vsakdanjem sporazumevanju – v primerjavi s starejšim gradivom drugega modela je izrazit zlasti premik v hierarhiji funkcij posamičnih tekstov, in sicer od konativne funkcije k emotivni in fatični (Jakobson 1989: 154–156; prim. Ljung 2011). Zgradbenim tipom *ni + bitje* so sorodni tudi izrazi s predlogom *za*, npr. *za boga (svetega/milega) (211)*, *za božji čas (211)*, *za pet kristusovih ran (211)*, *za pet kriščeveh ran (211)*, *za prmej (211)*, *za prmejduš (211)*, *za (sveto) kriščevo voljo (211)*, *za vraga (211)* – naštetih primeri so izpostavljeni zlasti v vzklkih.

V drugem delu dodajamo nekaj izbranih primerov iz avtorjevih terenskih zapiskov (Mrvič 2022–2023). Spodnje gradivo služi dopolnitvi modela, a ker je bilo zapisano različno natančno, posamezne tekste navajamo v poknjženi obliki, opremili pa smo jih z

okvirnimi podatki, ki obsegajo kraj in leto zapisa ter spol in starost govorca; kjer natančen podatek o starosti ni bil na voljo, je dodana približna ocena zapisovalca.

39. *Ja, dam glavo stran, da je imel vsaj dva metra!* [Sevnica, 2023, m., 51.]
 40. **Verjemite, ko vam rečem, da bi v tistih časih polovica zgodovinarjev dala roko stran za tako tehnologijo.* [Ljubljana, 2023, m., 43.]
 41. *Roko na srce, tale se še dolgo ne bo pobral.* [Ljubljana, 2022, m., 34.]
 42. *Ah ... Bog me štrafaj, če ni res!* [Boštanj, 2023, ž., 64.]
 43. *Ja pa model, nisem to jaz na sliki, no, če ti rečem, majke mi!* [Ljubljana, 2023, ž., 22.]
 44. *O, ti lažnivec, ti, da bi se ti jezik posušil, ko take praviš!* [Krško, 2022, m., 43.]
 45. *Se mi lahko takoj jezik posuši, če ni bilo tako.* [Sevnica, 2022, ž., 46.]
 46. *Ne, dam glavo preč, če ne bo drugi teden spet zatežila.* [Sevnica, 2023, m., 53.]
 47. *Preklet naj bom, če mu še kdaj kaj verjamem.* [Boštanj, 2023, m., 73.]
 48. *Bog me, da nisem!* [Brežice, 2023, ž., 39.]
 49. *Bog daj, da bi ti gobec razneslo!* [Odziv na kihanje bližnjega; Boštanj, 2022, m., <20.]
 50. *Daj bog, da ti nikoli več ne rata!* [Boštanj, 2023, m., 58.]
 51. *Bog/Pas mater, če ni res!* [Obe varianti istega govorca; Krško, 2023, m., 53.]
 52. *Ja, pa lahko ti stokrat prisežem, da ga nisem jaz klical!* [Sevnica, 2023, m., 32.]
 53. *Prisežem ti na vse, kar imam, da bi ga vzela, če bi ga le lahko.* [Ljubljana, 2022, ž., 55.]
 54. *Gorje ti, če se mi še kdaj zlažeš!* [Sevnica, 2023, m., 63.]

I. kategorija: usmeritev kazni

Kategorija daje odgovor na vprašanje, kdo je deležnik posledic, navedenih v izjavi:

- a. *izjavljalec (zaveza)*: 28 primerov (1, 3, 4, 11–17, 29–35, 38, 39, 41–43, 45–48, 51–53);
- b. *naslovník (kletev)*: 25 primerov (2, 5, 6–9, 10, 11, 18–28, 36, 37, 44, 49, 50, 54).

II. kategorija: opredelitev kazni

Kategorija odgovarja na vprašanje, kako je v tekstu opredeljena posledica, ki se obeta izjavljalcu ali naslovníku glede na usmeritev I. kategorije:

- a. *smrt*: obglavljenje (39, 46), udar groma/strele (5, 6, 14);
- b. *izginotje*: ugrabitev (7, 8, 12, 15, 16, 17, 20, 48, 53), povezava s spolovili ali z izločali (21, 22, 27, 28), neopredeljeno (37);
- c. *trpljenje*: neopredeljeno (1, *7, *8, *15, *42, *48);³⁴
- d. *telesna poškodba*: brca (13), udarec (2, 9, 18),³⁵ ožganje (9), odsek roke (40), nezgoda (19), posušenje jezika (44, 45), poškodba ust (49);
- e. *nesreča*: splošno (47, 50, 54), prekletstvo duše (29–33, *47);

³⁴ V primerih, kjer je očitna elipsa (npr. *naj me vrag*), smo tekste prvotno razvrstili v podkategorijo izginotja (*naj me vrag vzame*), drugotno pa še v podkategorijo trpljenja, saj kazni ni dovolj natančno opredeljena.

³⁵ Zaradi pomanjkanja konteksta upoštevamo dva pomena glagola *opaliti*, in sicer 'udariti' in 'ožgati'.

- f. *kazen sorodstva*: matere (24, 43, 51);
- g. *statusno oškodovanje*: izguba imetja (11, 53), izguba časti (4, *34);
- h. *drugo*: neopredeljeno ali nejasno (10, 23, 25, 26, 42, 38), ni kazni (3, 35, 41).

III. kategorija: izvršna sila/kaznovalec

Kategorija odgovarja na vprašanje, kdo ali kaj izvrši kazen kot neposredni ali posredni kaznovalec, tj. avtoriteta, zmožna uresničitve sankcij, če so te upravičene:

- a. *poosebljeni naravni elementi in sile*: grom (5), strela (6, 14);
- b. *nadnaravno bitje*: bes (1, 2, 9, 18), bog (3, 16, 42, 48, 49, 50, 51), hudič (11, 12), vrag (8, 15, 16, 17, 20), zlodej (7);
- c. *živali*: koklja (13), pes (51);
- d. *neznano*: kurec (10).

V tekstu št. 40, ki je dodatno označen z znakom (*), nismo prepoznali jezikovnih sestavin, značilnih za zgradbo folklornega obrazca zaveze. Tekst št. 40 namreč lahko kot frazem uvrstimo med izraze opisne ali deskriptivne kategorije (frazem lahko za razliko od folklornega obrazca opisuje dejanja in stanja tretjih oseb), medtem ko je folklorne obrazce mogoče preučevati le v okviru njihovega izvajanja, zaradi česar jih uvrščamo v performativno kategorijo. Določene zgradbe folklornih obrazcev so se z izpusti sestavin preoblikovale do te mere, da se je ob pomanjkanju zunajjezikovnega konteksta povečala njihova dvoumnost, zlasti ko izpade zaimsek, na podlagi katerega lahko sklepamo o usmeritvi obrazca, kar je opazno pri tekstu št. 39 (*Bog mater, če ni res! oz. Pas mater, če ni res!*). Tega ne bi mogli ustrezno klasificirati brez razširjenega konteksta, ki nam pove, da je govorec z izjavo podkrepil ravnokar povedano in s tem jamčil za resničnost svojih besed – torej je obrazec usmeril proti sebi. Nadalje opazimo, da dodatek besede »lahko« v zgradbah tekstov 45 in 52 kaže neke vrste mehčanje obrazca, saj ta ne pomeni, da se je z izrečenim nekdo zares zavezal, temveč da se je pripravljen zavezati, kar pa kljub temu učinkuje kot »prava« zaveza. Poudariti je treba, da tekste zavez v tretjem modelu obravnavamo izključno kot sredstva podkrepitve povedanega, pri čemer jih najverjetneje niti izjavljalci niti naslovniki niso šteli za dejanske zaveze, ki bi jim sledile resne posledice. Posebno omembo si na tem mestu zaslužijo kletvice, ki smo jih v rabi zabeležili na terenu in se lahko povsem zamenljivo pojavljajo na mestih, kjer bi pričakovali folklorne obrazce besednih zavez, prim.: *Glej, častna [beseda], da ga ne bom nikoli več pustil delati samega. : Jebemti/jebenti, da ga ne bom nikoli več pustil delati samega*, vendar jih zaradi obsega razprave nismo uvrstili na seznam gradiva. V primerih, ko so uporabljene kletvice, največkrat pride do spremenjenega konteksta izrekanja, saj izbira žanra kletvic po eni strani pomeni poudarjeno emotivno funkcijo, ki pa jo po drugi strani zaradi vulgarnosti besedja spremljajo določene omejitve v vsakdanji rabi. V povezavi s kletvicami in tabuiziranim besedjem velja izpostaviti še proces evfemizacije, ki je s preoblikovanjem sestavin zaznamoval zgradbe številnih obrazcev tretjega modela. Po številu izstopajo obrazci od 29. do 32. primera, tj. obrazci s sestavino *duša*.³⁶

³⁶ O etimologiji te skupine izrazov, v kateri so ohranjeni odrazi evfemizacije posamičnih sestavin, podrobneje v Furlan 2017–.

NEKAJ SKLEPNIH MISLI

Prenos gradiva v tri izbrane kategorije izhodiščnega razširjenega žanrskega modela besednih zavez je postopoma izoblikoval tri primerljive, a bistveno okrnjene modele izrazito raznolikoga gradiva, ki nam že ob prvi poskusni primerjavi gradiva ponudijo zanimive podatke, s katerimi lahko poglobimo razumevanje folklornega žanra zavez. Poudariti velja, da si sami modeli sledijo kronološko po starosti virov, ne po starosti obrazcev, ki so razvrščeni vanje. Teoretično je denimo mogoče, da so posamični obrazci tretjega modela po izvoru starejši od obrazcev drugega modela, nekateri izmed njih so se zagotovo uporabljali v 19. stoletju, a ker so podatki o rabi omejeni, lahko zanesljivo sklepamo zgolj o tem, da so vsi navedeni teksti starejši od virov, v katerih so bili zapisani. Z razširitvijo gradivske osnove, zlasti terenskega dela, bi lahko povečali možnost za natančnejše sklepanje o tem, iz katerega dela daljših prisežnih obrazcev (ne glede na njihov izvor in žanrske spremembe) so se razvili kratki folklorni obrazci besednih zavez, kot jih poznamo in uporabljamo danes. V tem oziru si lahko folkloristične raziskave pomagajo tudi z dognanji frazeologije in paremiologije, vendar zgolj jezikoslovni podatki ne zadoščajo za poglobljene analize, ki bi z ravni teksta zadostno segle na raven teksture in konteksta. Ugotovimo lahko, da se reference sestavin tekstov v tretjem modelu, ki okvirno predstavljajo sodobno jezikovno gradivo in gradivo s konca 20. stoletja, bolj navezujejo na pravne prisežne obrazce prvega modela kot obrazce zavez in kletev drugega modela. To ponuja hipotezo o prehodu tekstualnih drobcev pravnih praks v širšo jezikovno rabo in njihovo popularizacijo, ta pa je utegnila med kratkimi folklornimi žanri slovenskega folklornega sistema izpodrinuti starejše folklorne obrazce. Ti starejši obrazci zavez, kakor kaže gradivo iz Štrekljeve zbirke, vsebujejo nezanemarljiv delež elementov predkrščanskih verovanjskih sistemov – kar v žanrskem modelu zavez med drugim odraža kategorija izvršne sile, ki je v tekstih Štrekljeve zbirke zaradi tega težje določljiva. Z razpravo smo želeli izpostaviti to in druge drobne, a nezanemarljive značilnosti tega folklornega žanra.

VIRI

- Duden, 2023: *Wörterbuch der deutschen Sprache*. Duden Online. <https://www.duden.de/> (16. 12. 2023).
- Furlan, Metka, 2017–: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=207&View=1&Query=%2A> (18. 3. 2024).
- Jakop, Nataša, 2005: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 14).
- Mrvič, Rok, 2022–2023: Zabeležke sodobnih kratkih folklornih obrazcev. Terenski zapiski iz osebne arhiva zapisovalca. Hrani arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- Pleteršnik, Maks, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=136&View=1&Query=%2A> (18. 3. 2024).
- Snoj, Marko. 2015. *Slovenski etimološki slovar*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=193&View=1&Query=%2A> (18. 3. 2024).

- SSKJ², 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=133&View=1&Query=%2A> (18. 3. 2024).
- SSP3, 2021 [1996]: *Sveto pismo: slovenski standardni prevod, osnovna izdaja*. Svetopisemska družba Slovenije. <https://www.biblija.net/> (24. 11. 2023).
- ŠZ 6/189, 1–4 = »Narodno blago« (iz studeniške župnije), podnaslov »Kletvice, zabavljiice, fraze, pregovori etc«, zapisal Fran Košir (učitelj).
- ŠZ 6/208, 1–5 = »Narodno blago«, zapisal Sebastijan Žepič, Štreklju predal Fran Miklošič.
- ŠZ 7/43, 1–2 = »Reki in pregovori«, zapisal Anton Kupljen.
- ŠZ 9/152, 5 = brez naslova, zapisal Matija Valjavec (Gorenjska).
- ŠZ 9/153, 1–8 = brez naslova, zapisal Davorin Trstenjak (Štajerska). [Prvotna objava: *Slovenski glasnik* 4, 1859, 114–115.]
- ŠZ 9/153, 6 = »Kletvine Belih Kranjcev«. Zapisal Milanko Delimarič (Bela krajina). [Prvotna objava: *Kmetijske in rokodelske novice* 3, 1845, 19.]

LITERATURA

- Agapkina, Tat'jana A.; Vinogradova, Ljudmila N., 1999: Izgnanie (ritual'noe). V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanskije drevnosti* (II). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 392–397.
- Agapkina, Tat'jana A.; Belova, Ol'ga V., 2012: Um. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanskije drevnosti* (V). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 368–371.
- Austin, John L., 1962: *How to Do Things with Words. The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University Press.
- Babič, Saša; Voolaid, Piret, 2018: Swearing: Dissolution into Nothingness. *Studia Mythologica Slavica* 21, 147–159. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v21i0.7071>.
- Babič, Saša, 2015: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes, 6). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612547660>.
- Bakhtin, Mikhail M., 1986: *Speech Genres and Other Late Essays*. Prev. Vern W. McGee, ur. Caryl Emerson in Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Bauman, Richard, 2004: *A World of Others' Words: Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden, MA: Blackwell.
- Bauman, Richard, 2012: Performance. V: Bendix, Regina F.; Hasan-Rokem, Galit (ur.), *A Companion to Folklore*. Chichester: Wiley-Blackwell, 94–118.
- Belova, Ol'ga V., 1999: Kljatva, prisjaga. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanskije drevnosti* (II). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 512–514.
- Belova, Ol'ga V.; Vinogradova, Ljudmila N.; Toporkov, Andrej L., 1999: Zemlja. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanskije drevnosti* (II). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 315–321.
- Benveniste, Émile, 1988 [1966]: *Problemi splošne lingvistike I*. Prev. Igor Žagar in Bernard Nežmah. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bužeková, Tatiana, 2023: Communication of Tradition(s): Narrative Templates of Magical Healing in Urban Shamanism. *Traditiones* 52/1, 11–38. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2023520102>.

- Čermák, František, 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Danišová, Nikola, 2018: Animal Transformation as a Deserved Punishment in Arch narratives. *Ars Aeterna* 10/2, 18–31. DOI: <https://doi.org/10.1515/aa-2018-0009>.
- Dapít, Roberto, 2001: Moč besede, moč prednikov: zagovorni obrazci v Reziji in drugje. *Studia mythologica Slavica* 4, 141–158. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v4i0.1815>.
- Detelić, Mirjana I.; Delić, Lidija D., 2012: Modelativni potenciali kletve u usmenoj epici. *Poznańskie studia slavistyczne* 3, 29–43.
- Dolenc, Metod, 1941: Priseganje oddavnaj do današnjih dni. *Vodnikova pratika* 15/1, 49–56.
- Dolenc, Milan, 1999: *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*. Ur. Zvonka Zupanič Slavec in Marija Makarovič. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije.
- Dundes, Alan, 1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- Engelking, Anna, 2010 [2000]: *The Curse. On Folk Magic of the Word*, prev. Anna Gutowska. Warsaw: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.
- Frog, 2016: "Genres, Genres Everywhere, but Who Knows What to Think?". V: Koski, Kaarina; Savolainen, Frog in Ulla (ur.), *Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki: Finnish Literature Society, SKS (Studia Fennica Folkloristica, 22), 47–88. DOI: <http://dx.doi.org/10.21435/sff.22>.
- Grgič, Matejka; Žagar, Igor Ž., 2004: *Čas in dejanje v jeziku. Oblikovanje performativne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: *cf.
- Grzybek, Peter, 2014: Semiotic and Semantic Aspects of the Proverb. V: Hrisztova-Gotthardt, Hrisztalina; Varga, Melita Aleksa (ur.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Warsaw, Berlin: de Gruyter, 68–111.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes, 3). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2015: Pripovjedački proces uživo kao niz pripovjednih folklornih događaja (priča) i njihovih poveznica. V: Marković, Jelena; Marks, Ljiljana (ur.), *O pričama i pričanju danas*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 179–198.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2018: Zagovori v terenskih zapisih iz Benečije. V: Žele, Andreja; Šekli, Matej (ur.), *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28), 207–220.
- Jakobson, Roman, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Prev. Drago Bajt idr. Ljubljana: ISH (Studia humanitatis).
- Kambič, Marko; Budna Kodrič, Nataša (ur.), 2004: *Malefične svoboščine Ljubljančanov 1514 / Deren von Laibach Malefitz Freyhaittn. Ljubljanski kazenski sodni red*. Ljubljana, Graz: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtsentwicklung der Karl-Franzens-Universität Graz (Gradivo in razprave, 25).
- Karasik, Vladimir I., 2016: Komissiv kak postupok: lingvokulturne karakteristiki. *Žanry reči* 14/2: 56–66. DOI: <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2016-2-14-56-66>.
- Kropej, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost. Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU (Zbirka ZRC, 5). DOI: <https://doi.org/10.3986/9619012577>.
- Kropej, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.

- Krojež Telban, Monika, 2015: *Tipni indeks slovenskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612547707>.
- Kvartič, Ambrož, 2023: *Od imena do spomina. Šege, navade in obredi življenjskega kroga na Slovenskem*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Levkievskaja, Elena E., 2004a: Kukiš. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanske drevnosti* (III). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 26–27.
- Levkievskaja, Elena E., 2004b: Mara. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanske drevnosti* (III). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 178–179.
- Ljung, Magnus, 2011: *Swearing. A Cross-Cultural Linguistic Study*. London: Palgrave-Macmillan.
- Matičetov, Milko, 1968: Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji (Italija). *Slavistična revija* 16/1, 203–229.
- Mencej, Mirjam, 2007: Telesni načini škodovanja čarovnic. *Studia Mythologica Slavica* 10, 207–227. DOI: <https://doi.org/10.3986/sms.v10i0.1712>.
- Mencej, Mirjam, 2013: *Sem vso noč lupal v krogu. Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Studia mythologica Slavica Supplementa, 7). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612546441>.
- Mencej, Mirjam, 2017: »Verovanje« v zgodovini folkloristike. Konceptualizacija in terminologija. *Traditiones* 46/1–2, 55–68. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2017460103>.
- Meterc, Matej, 2022: Razlikovanje med dopolnitvijo in razširitvijo pri podaljšavi pregovora v frazeološki teoriji in paremiografiji. *Slavistična revija* 70/3, 315–331. DOI: <https://doi.org/10.57589/srl.v70i3.3996>.
- Morris, Charles W., 1938: *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mrvič, Rok, 2022: Priprava in urejanje terskega folklornega gradiva v narečnem in knjižnem zapisu. V: Ivančič Kutin, Barbara, Rok Mrvič in Monika Krojež Telban (ur.), *Folklorno gradivo iz Tera – 1940. Terenski zapisi Milka Matičetovega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 47–63.
- Nežmah, Bernard, 2011: *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Piano.
- Orel, Irena, 2009: Telo v slovenskih besedilih skozi tisočletje: Od solznega telesa v Brižinskih spomenikih do Levstikove telovadbe. V: Pezdirc Bartol, Mateja (ur.), *45. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 11–29.
- Permjakov, Grigorij L., 1970: *Ot pogovorki do skazki. Zametki po obščeji teoriji kliše*. Moskva: Nauka.
- Pócs, Eva, 2004: Curse, maleficium, divination: witchcraft on the borderline of religion and magic. V: De Blécourt, Willem; Davies, Owen (ur.), *Witchcraft continued. Popular Magic in Modern Europe*. Manchester, New York: Manchester University Press, 174–190.
- Ribnikar, Peter, 1976: *Slovenske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Searle, John R., 1979: *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEL 2004 = Baš, Angelos (ur.), 2004: *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stanonik, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. DOI: <https://doi.org/10.3986/9616358316>.

- Škrubej, Katja, 2002: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah: model rekonstrukcije pravnih razmerij na podlagi najstarejšega jezikovnega gradiva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Pravna fakulteta.
- Vilfan, Sergij, 1996: *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja, 5).
- Vinogradova, Ljudmila N.; Gura, Aleksandr V., 1995: Bessonica. V: Tol'stoj, Nikita I. (ur.), *Slavjanske drevnosti* (I). Moskva: Meždunarodnye otnošenija, 168–171.
- Weber, Max, 1948 [1919]: Science as a Vocation. V: Gerth, Hans; Mills, Charles Wright (ur.), *From Max Weber: Essays in Sociology*. London: Routledge, 129–156.
- Zuljan Kumar, Danila, 2005: Kletvice in psovke kot koherentna sredstva in njihova raba v Brdih. *Izvestje 2*, 39–44.
- Zuljan Kumar, Danila, 2007: *Narečni diskurz: diskurzivna analiza briških pogovorov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 16). DOI: <https://doi.org/10.3986/9789612540050>.
- Žagar, Igor Ž, 2018 [2009]: *Od performativa do govornih dejanj*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

VERBAL BONDS IN THE SLOVENIAN FOLKLORE SYSTEM:
A SEMIOTIC OUTLINE OF THE GENRE FRAMEWORK

ROK MRVIČ

The article examines the text-oriented genre framework of verbal bonds within the Slovenian folklore system, based on archival sources, published studies, and field research data. It introduces selected categories of an evolving folklore genre model designed to assist in interpreting both historical and contemporary materials, exemplified by three groups of sources: legal oath forms from the mid-18th century, short folklore forms of curses and verbal bonds from the late 19th century, and various short folklore forms collected in the 21st century. Each group is categorized using a general semiotic model of verbal commitments, providing new perspectives for the folkloristic study of this genre. Despite their prevalence, these texts have not been systematically studied in Slovenian folklore until now.

The collected material was categorized based on semantic-pragmatic features, reflecting linguistic realizations of verbal commitments extracted from the available legal-historical literature. The general model of verbal bonds was simplified into three primary categories: direction of punishment, definition of the punishment, and the enforcer's role. In the current phase of research, texts directed towards the declarant are marked as "potential" verbal bonds due to insufficient contextual data, making it challenging to determine their impact and function accurately. Although they are not part of folklore system, legal oath forms from the 18th century provide the most reliable examples of verbal commitments.

By organizing materials into three distinct models based on the extended genre framework, the study offers valuable insights into the evolution and understanding of the genre. The models follow the chronological age of sources rather than the forms within them, acknowledging that some forms might be older than the sources documenting them. Expanding the data, particularly from fieldwork, could enhance understanding of how short folklore forms developed from longer legal oaths. The study suggests that modern short forms relate more to legal oaths than to the 19th-century commitments and curses, hypothesizing a transition of legal practices into broader linguistic use and their contextual and to some degree functional transformation within the folklore system. This transition might have marginalized older verbal bond text, which have included a larger number of pre-Christian elements and caused that they are relatively rare in contemporary everyday use of short folklore forms. The discussion highlights the need for further folkloristic research to explore these nuances comprehensively.

Rok Mrvič, asistent, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenija, rok.mrvic@zrc-sazu.si
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7401-5999>